DOI: 10.11649/abs.2015.010

Michał Głuszkowski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń

Recenzja

Irena Maryniakowa, Dorota K. Rembiszewska,
Janusz Siatkowski, *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe
Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*,
Warszawa: Instytut Sławistyki PAN, 2014, 476 ss.

Opis języka lub dialektu w warunkach współistnienia kilku kodów językowych na jednym terytorium może być prowadzony z perspektywy jednego z nich. Czytniacz dany kod podstawowym przedmiotem badań, traktujemy go jako punkt odniesienia dla innych języków. Celem analizy może być wówczas wykazanie w interesującym nas języku L_1 wpływów zewnętrznych, np. w postaci zapożyczeń leksykalnych i kalk z języków $L_2, L_3, \dots, L_n$, uchwycenie zmian sytuacji społecznej języka L_1 i jego funkcji na badanym obszarze lub procesu zaniku L_1 w wyniku rosnącej roli L_2 lub innego języka w danej społeczności. Przyjęcie podobnej perspektywy w leksykografii pozwala na stworzenie słownika, w którym wyjaśniane jest znaczenie jednostek leksykalnych wybranego języka.

Możliwe jest również równorzędne potraktowanie systemów językowych, np. w ujęciu konfrontatywnym, kiedy punktem wyjścia nie jest żaden z porównywanych kodów, lecz kategorie gramatyczne lub semantyczne zdefiniowane przy pomocy

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2015.

Publisher: Institute of Slavic Studies PAS & The Slavic Foundation
[Wydawca: Instytut Sławistyki PAN & Fundacja Sławistyczna]

języka-pośrednika. Przykładem takiego właśnie podejścia jest monografia *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza* (Maryniakowa, Rembiszewska, & Siatkowski, 2014). Przedmiotem zainteresowania autorów – Ireny Maryniakowej, Doroty K. Rembiszewskiej i Janusza Siatkowskiego są gwary występujące w północno-wschodniej Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów w pobliżu granicy województwa podlaskiego z XVI w. w pasie o szerokości kilkudziesięciu kilometrów, rozciągającym się od Niemirowa i Drohiczy na południu do Puńska i obecnej granicy polsko-litewskiej na północy. Na tych terenach współistnieją współcześnie gwary polskie, litewskie oraz wschodniosłowiańskie – białoruskie, ukraińskie i rosyjskie. Choć poświęcono im wiele opracowań, w tym również o charakterze leksykograficznym, brakowało pozycji poświęconej nie pojedynczemu systemowi lub kontaktom i wzajemnym wpływom wybranych języków, lecz koegzystencji wszystkich kodów występujących na Suwalszczyźnie, Podlasiu i północno-wschodnim Mazowszu. Celem omawianej monografii było uzupełnienie luki w literaturze przedmiotu i zaproponowanie nowatorskiego sposobu opracowania leksyki gwarowej.

Przedmiotem opisu w omawianej pracy nie są poszczególne systemy językowe, ale pewien obszar językowy jako całość. Holistyczna perspektywa została tu zastosowana pomimo dużego zróżnicowania językowego północno-wschodniej Polski, na które autorzy zwracają uwagę w teoretycznej części monografii, składającej się z kilku syntetycznych tekstów na temat historii Podlasia, Suwalszczyzny i północnego Mazowsza, kontaktów językowych oraz źródeł gwarowych na tym obszarze. Zasadnicze znaczenie z punktu widzenia koncepcji stworzenia wspólnego słownika dla gwar należących do wschodniej i zachodniej Słowiańszczyzny oraz dla obszaru bałtyckiego ma kilkustronicowy rozdział, w którym poruszono zagadnienie kontaktów językowych. Na terenach objętych analizą autorzy wyróżnili 6 obszarów, na których pokrywają się poszczególne strefy subdialektalne, co uniemożliwia jednoznaczne wskazanie ich geograficznych granic. Trwające od dawna nakładanie się gwar polskich na wschodniosłowiańskie lub konwergencja gwar mazowieckich, mazurskich, wschodniosłowiańskich i litewskich oraz wzajemne przenikanie się cech współistniejących w północno-wschodniej Polsce języków powodują, że obecnie trudno odseparować systemy o różnym rodowodzie, jak np. w odniesieniu do nazw ‘jarzębiny’ czy ‘kretowiska’, których w badanym materiale nie da się sprowadzić do postaci pierwotnych. Wzajemny wpływ kilku dialektów sąsiadujących na stosunkowo niewielkim terytorium ok. 20 tys. km² jest zjawiskiem najzupełniej naturalnym. Akomodacja oraz dyfuzja cech systemowych, w tym również w zakresie leksyki, odbywa się przede wszystkim w najbliższym otoczeniu, w interakcji typu *face-to-face*, do której niejednokrotnie musiało dochodzić wśród przedstawicieli różnych grup etnicznych zamieszkujących w bliskim sąsiedztwie lub wręcz przemieszanych (por. Trudgill, 1986, ss. 39–40).

Sytuacja językowa przedstawiana w monografii I. Maryniakowej, D. Rembiszewskiej i J. Siatkowskiego (2014) jest efektem kontaktu gwar, a więc systemów o niskim stopniu standaryzacji, co w połączeniu z wielowiekowymi wzajemnymi wpływami dodatkowo utrudnia określenie granic między poszczególnymi kodami. Kwestie te nie są w lingwistyce kontaktu niczym nowym – na problem odseparowania graniczących ze sobą systemów językowych zwracał uwagę już Uriel Weinreich w klasycznym tekście na temat dialektologii strukturalnej, podkreślając różnice pomiędzy kontaktem języków literackich a kontaktem dialektów (Weinreich, 1954, ss. 396–397). Wspólne omówienie leksyki kilku gwar występujących w bliskim sąsiedztwie jest więc szczególnie wskazane i pozwala uniknąć nienaturalnych podziałów.

Co ważne, całościowe ujęcie materiału w omawianej pracy nie ogranicza się bynajmniej do sytuacji językowej i opisu warstwy leksykalnej kilku współistniejących systemów, lecz obejmuje również tło historyczno-kulturowe, któremu poświęcono jeden z rozdziałów teoretycznych. Podlasie będące przez wieki terenem pogranicznym, który w dodatku często zmieniał swoje granice, było miejscem kontaktu wielu grup etnicznych, nie tylko posługujących się różnymi językami, lecz i reprezentujących różne wyznania. Odniesienie do historii regionu jest szczególnie istotne, ponieważ różnice etnokulturowe i wyznaniowe znajdują odzwierciedlenie w zasobach leksykalnych języków używanych przez poszczególne społeczności. Są to na przykład różne określenia zwyczajów lub obrzędów oraz nazw najważniejszych świąt. Ponieważ na Podlasiu, Mazowszu i Suwalszczyźnie koegzystują różne obrządki chrześcijańskie, obecność w słowniku haseł z zakresu sfery religii stanowiłaby ciekawy materiał porównawczy zarówno pod względem językowym, jak i kulturowym. Niestety, leksyka religijna w omawianym opracowaniu reprezentowana jest nad wyraz skromnie, co jednak nie jest zarzutem w stosunku do autorów, ponieważ taki stan rzeczy wynika z niezależnych od nich uwarunkowań. Część słownikowa mieści się na ok. 240 stronach, co stanowi połowę objętości publikacji. Została ona opracowana na podstawie ponad trzydziestu źródeł – materiałów drukowanych, niedrukowanych i kartotek. Należy pamiętać, że autorzy nie prowadzili badań terenowych specjalnie na potrzeby niniejszego słownika, ale bazowali na materiałach już dostępnych. Zważywszy na to, że artykuły hasłowe w monografii zawierają po kilka, a nawet kilkanaście jednostek leksykalnych wraz z wariantami, należało spodziewać się ograniczeń ilościowych i celowego doboru haseł. Luki w określonych zakresach tematycznych mogą być też spowodowane bezpośrednio brakami w źródłach.

Objętość artykułów hasłowych często znacznie się różni, co jest spowodowane obecnością lub brakiem materiału porównawczego w słownikach, kartotekach czy też monografiach dotyczących poszczególnych gwar. Hasła w języku polskim składają się z jednego lub wielu wyrazów, przy czym ten drugi wariant ma często charakter typowo opisowy, np. 'kawałek chleba odkrojony z napoczętego bochenka' lub 'zwęglona szmatka używana zamiast hubki do rozniecania ognia za pomocą krzesiwa', a ich

odpowiedniki gwarowe zostały podzielone na cztery grupy w zależności od przynależności do dialektów: I – polskich, II – białoruskich, ukraińskich oraz białorusko-ukraińskich (przejściowych), III – rosyjskiej gwary starowierców, IV – litewskich. Niektóre hasła zawierają odpowiedniki pochodzące ze wszystkich wymienionych gwar, a inne odnoszą się do części z nich lub wręcz do jednej grupy.

Wartościowym uzupełnieniem części słownikowej są tablice przedstawiające w postaci ilustracji opisane w hasłach elementy architektury, wyposażenia wnętrz, narzędzi, pojazdów, jak np. ‘sztabka z otworem jednym końcem przybita do drzwi i nakładana na skobel’, co znacznie ułatwia orientację w materiale językowym czytelnikowi bez znajomości realiów kulturowych. Dzięki temu praca I. Maryniakowej, D. Rembiszewskiej i J. Siatkowskiego może stanowić nie tylko cenny materiał dla językoznawców, ale i dla przedstawicieli innych dyscyplin humanistycznych i społecznych – antropologów kulturowych i etnologów, socjologów czy historyków.

Ostatnią część pracy stanowi obszerny, liczący 140 stron indeks wyrazów gwarowych, podzielony na cztery części: polską, białorusko-ukraińską, rosyjską i litewską. Jest to istotny rozdział omawianej monografii, ponieważ umożliwia orientację w zgromadzonym materiale z perspektywy wybranych gwar, w związku z czym ustalenie porządku haseł w części słownikowej według znaczeń w polskim języku literackim nie ogranicza w żaden sposób możliwości korzystania ze słownika osobom zainteresowanym znalezieniem białoruskich ekwiwalentów znaczeniowych dla wyrazów pochodzących np. z gwary starowierców. Pod względem ilościowym najobszerniejszy jest materiał zgromadzony w zakresie zasobów leksykalnych gwar polskich, natomiast najskromniej reprezentowane jest słownictwo litewskie.

Przedstawienie różnojęzycznego słownictwa w postaci drukowanego słownika z kilkoma indeksami wymaga dużego nakładu pracy i jest obciążone wieloma ograniczeniami, przede wszystkim związanymi z objętością publikacji w formie papierowej. Omawiana monografia zyskałaby wiele, gdyby dodano do niej płytę zawierającą materiał leksykalny, co ułatwiłoby korzystanie ze słownika. Słownictwo gwarowe podlega zmianom, a na rynku wydawniczym ukazują się wciąż nowe opracowania na temat gwar Podlasia, Suwalszczyzny i północnego Mazowsza, w związku z czym udostępnienie słownika w postaci elektronicznej, najlepiej w formie edytowalnej bazy danych, pozwoliłoby na jego bieżącą aktualizację i uzupełnianie bez ograniczeń objętościowych. Tego typu zasoby sprawdzają się zwłaszcza w wypadku wielojęzycznej zawartości, ponieważ systemy wyszukiwawcze umożliwiają formułowanie zróżnicowanych zapytań, jak np. w stworzonej na Uniwersytecie w Grazu bazie leksykalnej 27 dialektów romskich, która umożliwia wyszukiwanie zarówno z perspektywy każdego z nich, jak i kilkunastu europejskich języków literackich, przy czym wyniki można uzyskać zarówno dla całych wyrazów, jak i dla poszczególnych morfemów (por. Romlex, 2014). Materiał zawarty w omawianej monografii może z powodzeniem stanowić zaczątek podobnej bazy gwar północno-wschodniej Polski.

Ze względu na nowatorskie podejście do prezentacji leksyki gwarowej na określonym obszarze publikacja I. Maryniakowej, D. Rembiszewskiej i J. Siatkowskiego powinna zainteresować zarówno polonistów, jak i sławistów, a ponadto stanowi niezwykle interesujący materiał do dalszych badań porównawczych. Dzięki temu, że punkt odniesienia dla mocno zróżnicowanych gwar północno-wschodniej Polski stanowi polszczyzna literacka, z pracy mogą z powodzeniem korzystać nie tylko językoznawcy.

Bibliografia

- Maryniakowa, I., Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2014). *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*. Warszawa: Instytut Sławistyki PAN.
- Romlex. (2014). Retrieved from <http://romani.uni-graz.at/romlex/>
- Trudgill, P. (1986). *Dialects in contact*. Oxford, New York: Blackwell.
- Weinreich, U. (1954). Is a structural dialectology possible? *Word*, 10, 388–400.

Recenzja

Streszczenie

Opracowanie *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza* jest efektem nowatorskiego, kompleksowego podejścia badawczego w leksykografii. Przedmiotem badań nie są poszczególne systemy językowe, lecz pewien obszar językowy jako całość. Wielowiekowy kontakt gwar polskich, wschodniosłowiańskich i litewskich na terenach północno-wschodniej Polski uniemożliwia jednoznaczne określenie ich granic, w związku z czym ujęcie holistyczne jest ze wszech miar uzasadnione.

Słowa kluczowe: dialekty; województwo podlaskie; kontakt językowy; słownik wielojęzyczny

Review

Abstract

The monograph *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza* is a result of an innovative, holistic approach in lexicography. The authors are not interested in separate languages, but in a specified linguistic area as a whole. The contact of Polish, Lithuanian and Eastern-Slavonic dialects in North East Poland lasts several centuries and it is impossible to set the borders between these codes. Thus, the holistic approach is the best theoretical solution in question.

Keywords: dialects; Podlaskie voivodship; language contact; multilingual dictionary

Correspondence: M. Głuszkowski, Nicolaus Copernicus University, Toruń, e-mail: micglu@umk.pl

This work was supported by a core funding for statutory activities from the Polish Ministry of Science and Higher Education.

Competing interests: the author is a member of the Scientific Board of this journal.